

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

СХІДНИЙ СВІТ

THE WORLD OF THE ORIENT

4.2020

Заснований у 1927 р.
Припинений у 1931 р.
Відновлений у 1993 р.
Інститутом сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАНУ

КИЇВ–2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: д. і. н., ст. н. с. **Отрощенко І. В.**

Богомолов О. В. (Київ), д. ф. н., ст. н. с.

Бубенок О. Б. (Київ), д. і. н., проф., *заст. гол. ред.*

Вовін О. В. (Париж, Франція), доктор філософії, проф.

Гасанли Дж. П. (Баку, Азербайджан – Вашингтон, США), д. і. н., проф.

Дрига І. М. (Київ), к. ф. н., ст. н. с.

Дрор О. (США), доктор філософії, асоц. проф.

Кемпер М. (Амстердам, Нідерланди), доктор габілітований, проф.

Кіктенко В. О. (Київ), д. філос. н., ст. н. с.

Кочубей Ю. М. (Київ), к. ф. н., ст. н. с.

Ламажаа Ч. К. (Москва, Росія), д. філос. н.

Мавріна О. С. (Київ), к. і. н., ст. н. с.

Мусійчук В. А. (Київ), к. ф. н., ст. н. с., *відпов. секретар*

Ольмез М. (Анкара, Туреччина), доктор філософії, проф.

Радівілов Д. А. (Київ), к. і. н., ст. н. с.

Смолій В. А. (Київ), ак. НАНУ

Тарасенко М. О. (Київ), д. і. н., ст. н. с.

Хамрай О. О. (Київ), д. ф. н., ст. н. с., *заст. гол. ред.*

Хвальков Є. О. (Санкт-Петербург, Росія), доктор філософії, доцент

Яворська Г. М. (Київ), д. ф. н., проф.

Літературний редактор *Надія Овчарук*

Комп'ютерний набір *Ярослави Ленго*

Комп'ютерний дизайн та макетування *Ярослави Ленго*

Адреса редакції:

Україна, 01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 226

Телефони:

головний редактор: (044) 278-76-52, редакція: (044) 279-99-71

E-mail: shidnyj.svit@gmail.com

“Східний Світ” реферується у наукометричних базах та електронних бібліотеках: Google Scholar, Slavic Humanities Index, ROAD, ResearchBib, Ulrich's Periodicals Directory, EuroPub та ін.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.

При передруку посилання на “Східний світ” обов'язкове.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, протокол № 5 від 08.12.20

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 15802-4274 ПР від 28.09.2009 р.

ISSN 1608-0599

© Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2020

ЗМІСТ

ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕСІ МАТВЄЄВОЇ

<i>О. С. Мавріна, О. Б. Бубенок.</i> До 90-ліття від дня народження Лесі Василівни Матвєєвої	5
Список наукових публікацій Л. В. Матвєєвої (2000–2013 роки). Біографічні дані. Бібліографія	9
<i>Бубенок О. Б., Мавріна О. С.</i> Внесок Л. В. Матвєєвої у дослідження історії візантології в Україні	14

ІСТОРІЯ

<i>Марков Д. Є.</i> Буддійські королівські фестивалі в домодерному Непалі: соціально-політичний символізм і релігійна ідентичність	22
---	----

ЕТНІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

<i>Данилов С. І., Ейгельсон І. В., Єлігулашвілі М. С.</i> Мусульманські громади Херсонщини в контексті регіональної соціально-політичної динаміки і безпекових викликів	36
<i>Ряполов В. М., Хесін В. О.</i> Синагогальна архітектура міста Харкова: історія та мистецтвознавчий аналіз	48

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

<i>Зуб (Руденко) Н. М., Хамрай О. О.</i> Власні імена східного походження в офіційному документообігу України	79
--	----

СУЧАСНИЙ СХІД

<i>Капранов С. В.</i> Ненго як ідеологема японської політичної культури (кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.)	99
--	----

ПЕРЕКЛАДИ

Бгавадгіта. Глави 16–17 / переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби	108
Деяння неаполитанских єпископов / перевод с латыни и комментарии Е. А. Хвалькова	120
<i>Кумарасвами А.</i> Східна мудрість і західне знання / переклад з англійської, вступна стаття та примітки Ю. Ю. Завгороднього	160

ХРОНІКА

<i>Нагайчук В. І.</i> Лицар науки. Ігорю Федоровичу Чернікову – 90	176
Список наукових публікацій І. Ф. Чернікова (1990–2017 роки). Редагування та рецензування	184

TABLE OF CONTENTS

IN COMMEMORATION OF THE 90TH BIRTHDAY OF LESYA MATVEYEVA

- O. Mavrina, O. Bubenok.** To the 90th Anniversary of the Birth of Lesya Matveyeva 5
List of Lesya Matveyeva's Scientific Published Works (2000–2013).
Biographical Data. Bibliography 9
- O. Bubenok, O. Mavrina.** Contribution of L. Matveyeva to the Research
of Byzantine Studies History in Ukraine 14

HISTORY

- D. Markov.** Royal Buddhist Festivals in Premodern Nepal:
Socio-Political Symbolism and Religious Identity 22

ETHNIC AND RELIGIOUS MINORITIES OF ORIENTAL DESCENT IN THE UKRAINE

- S. Danilov, I. Eihelson, M. Ieligulashvili.** Kherson Muslim Communities
in the Context of Regional Social and Political Dynamics
and Security Challenges 36
- V. Riapolov, V. Hesin.** Synagogical Architecture of Kharkiv:
History and Art Criticism Analysis 48

LANGUAGES AND LITERATURES

- N. Zub (Rudenko), O. Khamray.** Proper Names of Oriental Origin
in Official Registry Work in Ukraine 79

MODERN EAST

- S. Kapranov.** *Nengo* as Ideologeme of Japanese Political Culture
(late 19th – early 21st century) 99

TRANSLATIONS

- Bhagavadgītā. Chapters 16–17 / Translation from the Sanskrit,
Introductory Article and Commentaries by D. Burba 108
- Acts of the Neapolitan Bishops / Translation from the Latin
and Commentaries by E. Khvalkov 120
- A. Coomaraswamy.** Eastern Wisdom and Western Knowledge / Translation
from English, Introductory Article and Commentaries by Yu. Zavhorodnii 160

CHRONICLE

- V. Nagaichuk.** Knight of the Science. On the 90th Birthday of Ihor Chernikov 176
List of Ihor Chernikov's Scientific Published Works (1990–2017).
Editing and Reviewing 184

ПЕРЕКЛАДИ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)
Shidnij svit, 2020, No. 4, pp. 108–119

BHAGAVADGĪTĀ. CHAPTERS 16–17 / TRANSLATION FROM THE SANSKRIT, INTRODUCTORY ARTICLE AND COMMENTARIES BY D. BURBA

D. Burba

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
boorba@gmail.com

This publication presents the Ukrainian translation of the sixteenth and seventeenth chapters of *Bhagavadgīta*, composed perhaps in the 1st or 2nd century CE that is the most famous Hindu Scripture.

The sixteenth chapter is entitled *The Yoga of Division, between the Divine and the Demonic*. This chapter notes that there are two kinds of beings in the world – the divine and the demon-like. The first three verses of the sixteenth chapter list virtues of persons born with divine endowment. Then the chapter lists vices of demonic people. The divine nature is conducive to liberation and the demoniac leads to bondage. There are three gates of hell, leading to ruin of soul – desire, anger, and greed. The eighth verse condemns the philosophical views of the ancient Indian hedonists. Such persons “perform sacrifices only in name, with ostentation, disregarding spiritual ordinances”. The chapter ends with an appeal to know the ordinances of Scriptures and act accordingly.

The seventeenth chapter is entitled *The Yoga of Division of the Threefold Faith*. The chapter is almost entirely devoted to the three *gunas* or modes of material nature through which its manifestation and functioning takes place. This topic was partially disclosed in the fourteenth chapter which describes the influence of the three *gunas* on a person’s psyche and behavior, as well as on the character of his posthumous life. The seventeenth chapter gives a threefold classification of faith, penance, food, sacrifice and gifts. The last verses of the seventeenth chapter interpret the *Om Tat Sat* mantra.

The concepts and realities considered in these chapters are explained by the translator in notes, with quotations from the *Mahabharata*, as well as by citing the *Yoga Sutras*, *Laws of Manu*, *Samkhya Karika*, *Upanishads*, and other classical texts of Hinduism.

Keywords: *Bhagavadgīta*, Hinduism, India, *Mahabharata*, meditation, religion, Sanskrit, translation, yoga

БГАГАВАДГІТА. ГЛАВИ 16–17 / ПЕРЕКЛАД ІЗ САНСКРИТУ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА КОМЕНТАРІ Д. В. БУРБИ

Продовжуємо публікацію перекладу найвідомішої священної книги індусів – “Бгагавадгіти”. Цей номер журналу містить глави 16–17, які перекладалися із санскритського тексту критичного видання шостої книги “Магабгарати”¹ [The Mahabharata... 1947]. (Глави 1–15 див. у попередніх номерах журналу). Інші фрагменти “Магабгарати”, процитовані в примітках, перекладалися з відкоректованого санскритського тексту, який теж базується на цьому виданні². Санскритська термінологія передана згідно з рекомендаціями, викладеними в статті “Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові” [Бурба 2018].

Глави 16–17 цілком написані віршовим розміром *шлока* (śloka, два рядки по шістнадцять складів, розділені цезурою навпіл).

© 2020 D. Burba; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Шістнадцята глава має назву “Йога розрізнення божественного й демонського”. Для Арджуні зміст глави мав не лише теоретичне, а й безпосередньо практичне значення, адже, як ми зазначали у вступній статті до першої глави, битва Пандавів з Кауравами, описана в “Магабгараті”, розглядається нею як продовження боротьби богів з демонами, тобто як вияв конфлікту космічних сил, втілених на землі.

Вірші 1–3 перелічують чесноти тих, хто народжений для божественної долі, а в четвертому вірші названі вади народжених для демонської долі. Далі пояснюється, що є два види істот: божественні й демонські. Перших чекає спасіння, а других очікує поневолення. Тут маємо цікаву паралель із вченням про приречення, якого дотримуються низка течій християнського протестантизму. Згідно з цим вченням, Бог споконвіку присудив одних людей до спасіння, а інших – до погибелі³. Чимало дослідників зазначають, що значну роль у розбудові США як наддержави відіграло саме бажання тамтешніх прибічників кальвіністських версій протестантизму стати “успішними” – не заради матеріальних статків самих по собі, а тому, що успішність індивіда, на погляд вірян, доводить (насамперед самому індивіду) його належність до богообраних, яких очікує спасіння. В індуїзмі прибічником вчення про приречення був засновник вішнуйтської школи *двайта-веданта* Мадгва (1281–1360), який вчив, що частина душ є “вічно поневоленими” (*nitya-baddha*). Щоб роздуми над плином свого життя не довели Арджуну до депресії, Кришна каже йому в п’ятому вірші: “Не журися, ти народжений для божественної долі!”

З сьомого по двадцять перший вірш детально перелічуються ознаки людей з демонською натурою, які доходять до найнижчого стану існування. Однак в описі відверто негативних рис характеру (головними з яких у 21-му вірші названі бажання, гнів і жадібність) привертає увагу восьмий вірш, що засуджує філософські погляди давньоіндійських гедоністів. Із сімнадцятого вірша ми дізнаємося, що вони “лицемірно й не за правилами здійснюють номінальні жертвопринесення”. З погляду професійних жерців, ігнорування приписів священних книг (особливо при здійсненні релігійних ритуалів) неприпустиме (оскільки знецінює професію священнослужителя), тому у вірші 24 сказано, що праволонникам не буде щастя. Закінчується глава закликком знати правила, встановлені Писанням (*śāstra*), і діяти відповідно до них. Тут можна вбачити певний реванш ритуалістів, незгодних з віршами 2.52–53: “Коли твій інтелект вибереться з хащі омани, тоді станеш байдужим до почутого й того, що має бути почутим. Коли твій інтелект, збитий з пантелику Писанням, утвердиться в непохитному самадгі й [стане] нерухомим, тоді досягнеш йоги”.

Сімнадцята глава майже вся присвячена трьом гунам природи. Поняття *гуна* (*guṇa*) ми пояснювали, зокрема, у вступній статті до перекладу глав 14–15. Уперше в “Багавадгіті” гуни згадуються у вірші 45 другої глави, потім – у віршах 3.5, 3.27–29, 3.37, 4.13–14, 13.19, 13.21, 13.23. А чотирнадцята глава взагалі має назву “Йога розрізнення трьох гун”. Здавалося б, додаткові віші, присвячені гунам, варто було додати до 14 глави, але давній колективний редактор “Багавадгіті” пішов іншим шляхом: скомпонував їх в окрему главу-додаток. Плавний перехід від шістнадцятої глави до наступної забезпечує перший вірш сімнадцятої глави, у якому Арджуна запитує, під впливом якої з трьох гун перебувають ті, що з вірою здійснюють жертвопринесення, але роблять це, ігноруючи правила Писань. Схоластики дуже люблять усе класифікувати, тому за поясненням щодо трьох різновидів віри далі йде трояка (за гунами) класифікація аскези, їжі, жертвопринесень, дарунків. Вірші 17.14–16 уточнюють, що аскеза поділяється ще й на тілесну, мовну та розумову.

Останні шість віршів сімнадцятої глави (яких замало, щоб бути виділеними в окрему главу) інтерпретують мантру *Om Tat Sat*. Санскритський займенник *tat* (“те”) нерідко використовується для позначення абсолюту. Активний дієприкметник теперішнього часу *sat* утворений від кореня *as* (“бути”). Його додаткові значення доволі

адекватно описані у віршах 26–27. Такого роду пояснення свідчать, що далеко не всі терміни “Бгагавадгіти” були зрозумілими для давніх індійців, тому було б не правильно вимагати від українського перекладача знаходити для усіх санскритських термінів слова, “зрозумілі простому читачеві”, тим паче що для деяких термінів в українській мові немає прийнятних відповідників⁴.

ГЛАВА 16. ЙОГА РОЗРІЗНЕННЯ БОЖЕСТВЕННОГО Й ДЕМОНСЬКОГО

Господь сказав:

1 – Безстрашність, чистота існування⁵, перебування в джняна-йозі⁶, роздача дарунків, самовладання, офіра, вивчення Вед, аскеза, щирість⁷,

2 ненасильство⁸, правдивість, негнівливність, відцурання, умиротворення, нелихослів'я, співчуття до істот, відсутність жадібності, м'якість, скромність, немінливість,

3 енергійність, толерантність, стійкість, чистота⁹, доброзичливість, відсутність зарозумілості – [усім цим]¹⁰ наділений [той], хто народжений для божественної долі, нащадку Бгарати.

4 Партхо¹¹, лицемірство, зарозумілість, пиха¹², гнів, грубість і невігластво – [риси]¹³ народженого для демонської долі.

5 Божественна доля [веде] до спасіння, а демонська, вважається, – до поневолення. Не журися¹⁴, Пандаво¹⁵, ти народжений для божественної долі.

6 У цьому світі два види істот: божественні та демонські¹⁶. Божественні описані докладно¹⁷, почуй, Партхо, від Мене про демонських.

7 Демонські люди не знають ні діяльності, ані утримання від діянь¹⁸. Немає в них ні чистоти, ні гідної поведінки, ані правди.

8 Вони кажуть: “Немає Бога, немає основи¹⁹ у світу, [він] неістинний²⁰ і виник не від чого іншого, як від взаємного [потягу]²¹. Причина [виникнення Всесвіту] – бажання²²”.

9 Дотримуючись цих поглядів, недоумкуваті, пропащі душі постають як вороги Всесвіту, коячи жахливі дії йому на погубу.

10 Плекаючи ненаситні бажання²³, сповнившись лицемірства, пихи й безумства, засвоївши в омани²⁴ хибні уявлення²⁵, вони ведуть нечистий спосіб життя.

11 Поглинуті незліченними клопотами, кінець яким покладає [лише] смерть, вважаючи найвищою метою удоволення бажань, упевнені, що так і треба,

12 пов'язані сотнями пут надій²⁶, перебуваючи під владою бажання і гніву²⁷, [вони] заради вдоволення своїх бажань прагнуть неправедно збити статки²⁸.

13 “Це отримано мною сьогодні, і те бажання я [теж] здійснию; це моє, і те багатство теж буде моїм²⁹”.

14 Той ворог убитий мною, та й інших я теж уб'ю. Я владар, я насолоджуюся, я успішний, сильний і щасливий³⁰.

15 Я багатий і високородний. Хто ще рівня мені?³¹ Я буду приносити жертви³², роздавати дари, веселитися”, – так [кажуть] уведений в оману невіглаством³³.

16 Збиті з пантелику багатьма подумами³⁴, заплутані в сітях омани, зайняті вдоволенням бажань, [вони] падають у нечисте пекло³⁵.

17 Самовдоволені, вперті, сп'янілі від багатства й пихи³⁶, [вони] лицемірно й не за правилами³⁷ здійснюють номінальні жертвопринесення³⁸.

18 Покладаючись на его, силу, зарозумілість, бажання і гнів, заздрісники ненавидять Мене у своїх і чужих тілах³⁹.

19 Їх, жорстоких ненависників, найгірших з людей⁴⁰, негідників, Я постійно кидаю в демонські лона⁴¹, у сансару⁴².

20 Каунтее⁴³, із народження в народження потрапляючи в демонські лона, дурні, не досягнувши Мене, ідуть до нижчого стану.

21 Троїста ця брама пекла, що занашає душу; бажання, гнів⁴⁴ і жадібність⁴⁵ [– ось ця брама]. Тому слід відмовитися від такої трійці.

22 Людина, яка позбулася цих трьох брам темряви, робить те, що для неї благотворне, і тому, Каунтее, іде до Вищої Мети⁴⁶.

23 Хто, ігноруючи веління Писання, живе за [своїми] примхами, той не досягає ні досконалості, ні щастя⁴⁷, ані Вищої Мети.

24 Тому для тебе мірило у визначенні того, що треба робити і чого робити не слід, – Писання. Ти маєш діяти⁴⁸ тут, знаючи правила, встановлені Писанням⁴⁹.

Глава 17. ЙОГА РОЗРІЗНЕННЯ ТРЬОХ ВИДІВ ВІРИ

Арджуна сказав:

1 Кришно, який стан – саттва чи раджас [і] тамас⁵⁰ – тих, хто, ігноруючи правила Писань, з вірою⁵¹ здійснює жертвопринесення?

Господь сказав:

2 Троякою буває віра втілених. Породжена [їхньою] свабгавою⁵², вона саттвова, або раджасова, або тамасова. Почуй про неї.

3 Нащадку Бгарати, віра кожного відповідає характеру його існування. Людина складається з віри: у кого яка віра, така й та [людина]⁵³.

4 Саттвові поклоняються богам⁵⁴, раджасові – якшам і ракшасам⁵⁵, а тамасові люди поклоняються небіжчикам⁵⁶ і сонмищу духів.

5 Люди, які дотримуються жадливої, не встановленої Писанням аскези⁵⁷, – лицемірні, егоїстичні, приваблені силою бажань і пристрастей,

6 терзають сукупність [фізичних] елементів⁵⁸ тіла й Мене, у [їхньому] тілі присутнього, нерозумні – у них, знай, демонська рішучість.

7 Їжа, приємна кожному, теж буває трьох видів, так само як і офіра, аскеза й роздача дарунків⁵⁹. Почуй про відмінності між ними.

8 Соковиті, ніжні, поживні й приємні [різновиди] їжі, які дають довголіття, життєздатність, силу, здоров'я, радість і вдоволення, подобаються саттвовим⁶⁰.

9 Раджасові любляють гірку, кислу, солону, занадто гарячу, гостру, суху й пекучу їжу, яка є причиною проблем, страждань і хвороб.

10 Непридатна⁶¹ [для для споживання], смердюча, учорашня їжа, що втратила смак, недоїдки й нечисте подобається тамасовим.

11 Та офіра, яка відповідно до вказівок Писань здійснюється тими, хто, зосередивши розум [на думці] “треба офірувати”, не бажає [її] плодів⁶², – саттвова.

12 Але, о найкращий з нащадків Бгарати, те, що офірується з лицемірством⁶³ і думкою про плід, – те жертвопринесення, знай, раджасове.

13 Жертвопринесення, [що здійснюється] не за правилами [Писань]⁶⁴, без роздачі їжі, без мантр⁶⁵, без винагороди [брагманам] і без віри⁶⁶, розглядається як тамасове⁶⁷.

14 Поклоніння богам⁶⁸, двічінародженим, духовним учителям⁶⁹ і мудрецам, чистота⁷⁰, щирість, брагмачар'я⁷¹ і ненасильство⁷² називаються аскезою тіла⁷³.

15 Промовляння слів, які не розтривожують, правдиві⁷⁴, приємні й благотворні, а також регулярне читання Вед називаються аскезою мови.

16 Ясність розуму, м'якість, мовчазність⁷⁵, самовладання, чистота⁷⁶ життя – це називається аскезою розуму⁷⁷.

17 Ця потрібна аскеза, що здійснюється з найвищою вірою зосередженими⁷⁸ людьми не заради [куштування її] плоду, розглядається як саттвова.

18 Аскеза, що лицемірно й самовдоволено⁷⁹ здійснюється тими, хто бажає, щоб [їх] шанували й поклонялися [їм], названа тут раджасовою, хиткою, несталою.

19 Аскеза, що здійснюється з дурості, із самокатуванням або заради усунення іншої [людини], називається тамасовою⁸⁰.

20 Подане з думкою “маю роздавати” у [відповідний] час і в [належному] місці гідній людині, від якої не чекаєш відплати, – цей дарунок вважається саттвовим⁸¹.

21 Але що дається неохоче, щоб отримати щось навзаєм і знову ж таки заради плоду, – цей дарунок вважається раджасовим⁸².

22 Той дарунок, який дається в невідповідний час і в неналежному місці, негідним людям, без поваги і з презирством, називається тамасовим⁸³.

23 *Om Tam Sat* – так подане потрійне позначення Брагмана. Ним віддавна наділені⁸⁴ брагмани, Веди й офіра.

24 Тому приписані [Ведами] офіра, роздача дарунків та аскеза прихильників Вед завжди починаються з проголошення *Om*⁸⁵.

25 [Зі словом] *Tam*⁸⁶ без думки про плід здійснюються різні офіри, аскеза й роздача дарунків тими, хто прагне спасіння⁸⁷.

26 *Sat* – [це слово] використовується як характеристика реального й доброго⁸⁸. Також, Партхо, слово *sat* вживається стосовно діяльності, гідної хвали.

27 Сумлінність в офірі, аскезі й роздачі дарунків теж називається *sat*. І діяльність, присвячена Тому⁸⁹, також позначається [словом] *sat*.

28 Офіра, роздача дарунків та аскеза, що здійснюються без віри, називаються *asat*⁹⁰. Партхо, вони [не приносять справжньої користі⁹¹] ні тут, ані після смерті.

¹ Слід мати на увазі, що нумерація віршів у різних виданнях не завжди збігається.

² The electronic text of the Mahābhārata. Based on John Smith's revision of Prof. Muneo Tokunaga's version of the text, it was subjected to detailed checking by a team of assistants based in the Bhandarkar Oriental Research Institute (BORI) in Pune, and is made available with BORI's agreement. <http://bombay.indology.info/mahabharata/statement.html>

³ Вихідною точкою цього вчення зазвичай вважають послання апостола Павла до ефесян (1.4–5): “... вибрав у Ньому Він нас перше закладення світу, щоб були перед Ним ми святі й непорочні, у любові, призначивши наперед, щоб нас усиновити для Себе Ісусом Христом, за вподобанням волі Своєї...”

⁴ Наприклад, в українській мові неможливо знайти відповідник для слова *indrii* (*indriya*), яке означає “зір, слух, нюх, смак, тактильне чуття, мовний апарат, руки, ноги, органи випорожнення і розмноження”.

⁵ Шьянкара тлумачить слово *sattva-saṁsuddhi* як “чистота розуму й інтелекту”, тобто відсутність брехні, лицемірства, чесність у торгівлі тощо. Див. також вірш 17.16 і цитату в примітці до вірша 17.8.

⁶ *Перебування в джняна-йозі* – можливий також переклад “перебування в знанні та йозі”.

⁷ “Роздача дарунків, обітниць (*vrata*), брагмачар’я, дотримання обітниць у тому сенсі, у якому вони були виголошені (*yathokta-vrata-dhāraṇa*), стриманість (*dama*), спокій, співчуття (*anukampana*) до істот, зосередженість (*saṁyama*), незлостивість (*anṛsaṁsya*), відмова від привласнення того, що належить іншим (*para-svādāna-varjāna*), неспричинення страждань (*vyalīkāṇā*) ніяким істотам на землі, послух матері й батькові, шанування богів і гостей, шанування вчителя, чуйність (*ghṛṇā*), чистота, постійне стримування індрій, гаряче співчуття, здійснення сприятливого (*śubhāna*) – [це] називається поведінкою праведних” (Магабгарата 14.18.14–17а). “Стриманість (*dhṛti*), толерантність (*kṣamā*), самовладання (*dama*), неприсвоєння чужого, чистота, приборкання чуттів, розумність (*dhī*), знання (*vidyā*), чесність (*satya*), негнівливість – дгарма з десятьма ознаками” (Закони Ману 6.92). “Назву тобі ознаки тих [людей], які набули самовладання (*dama*): відсутність малодушності й поривчатості (*asaṅgambha*), вдоволеність, віра (*śraddadhānatā*), негнівливість, постійна щирість, небалакучість, негоноривитість, шанування гуру, неворожість, співчуття до істот, нелихослів’я, відстороненість від пліток (*jana-vāda*), брехні (*mṛṣā-vāda*) звеличчування і ганьблення. Серед людей [така людина] хоче бути праведною і не прагне здійснення бажань” (Магабгарата 12.213.9–11).

Пор. також із якостями, описаними у віршах 13.7–11.

⁸ У “Йога-сутрах” (2.29) ненасильство, поряд із правдивістю (satyā), “некрадійкуватістю” (asteya), цнотливістю (brahmacarya) і відмовою від накопичення (aparigraha), входить до складу п’яти заборон першого щабля, що має назву *яма* (yama). “Ненасильство – уся дгарма, а насильство при жертвопринесенні не санкціоноване (asamāhitā)” (Магабгарата 12.264.19). Див. також вірші 13.7 та 17.14.

⁹ “Мудреці (vidvas) називають Те вічним, чистим. Тому будь чистим” (Магабгарата 12.306.98e).

¹⁰ “Відцурання, роздача дарунків, співчуття до істот, брагмачар’я, правдивість, чуйність, стійкість, толерантність – це вічна основа вічної дгарми” (Магабгарата 14.94.31).

¹¹ Партха (pārtha “син Притхи”) – ім’я Арджуни по матері.

¹² “Людина, яка зневажає інших (paṅgamānin), потрапляє в пекло (niraya)” (Магабгарата 12.190.5c).

¹³ “Гнів, бажання, жадібність, омана, цікавість (vivitsā), жорстокість, заздрість, пиша, смуток, жага, нетолерантність і ненависть – це людські вади. Цих дванадцяти завжди треба уникати” (Магабгарата 5.43.8).

¹⁴ Підбадьорливий заклик “Не журися!” повторюється у вірші 18.66.

¹⁵ Пандава (pāṇḍava “син [раджі] Панду”) – ім’я Арджуни.

¹⁶ У “Бригадараньяка-упанішаді” (1.3.1) сказано: “Воістину, від Праджапаті походять два види істот: боги (deva) та демони (asura)”.

¹⁷ Крім перших віршів цієї глави, див. також вірші 2.55–61, 2.68–71, 6.7–9, 12.13–19, 13.7–11, 14.22–25.

¹⁸ Дві головні інтерпретації: 1) не знають ні [належної] діяльності, ані утримання від [заборонених] діянь; 2) не знають ні [матеріальної] діяльності, ані [трансцендентного] недіяння (див. 4.20).

¹⁹ Рамануджа зазначає, що “вони” (опоненти) не бачать істинного (satya) Брагмана, який є основою світу.

²⁰ “Усесвіт неістинний” (тобто нереальний) – теза послідовників Шьянкари. Сам він у коментарі твердить, що в цьому вірші описані погляди давньоіндійських матеріалістів-локаятиків.

²¹ Складне слово a-paras-para-sambhūta перекладене згідно з поясненнями більшості індійських коментаторів (“не від чого іншого, як від взаємного [потягу]”), але можливе інше прочитання: “Усесвіт виник не внаслідок послідовного, [відповідного плану Всевишнього й причинно-наслідковому ланцюгу], [вияву]; його причиною є бажання – що ж ще?” (Зокрема, так перекладає С. Радгакришнан [Bhagavadgītā 1963, 336]).

²² Про бажання (kāma) як причину світовияву сказано, зокрема, у “Тайттїрія-упанішаді” (2.6.1): «Він побажав (akāmaaya): “Хай Я стану численним! Хай буде в Мене потомство!” <...> Створивши це, Він проник у це. Проникнувши в це, Він став виявленим і невиявленим, розпізнаваним і нерозпізнаваним, істинним (satya) і неістинним (anṛta), таким, що можна описати й не можна описати, що має притулок і не має притулку» (Тайттїрія-упанішаді 2.6.1).

²³ Див. примітку до вірша 3.39, а також вірш 2.70.

²⁴ “Священні гімни (chandās) не рятують від гріха (vṛjina) того, хто оманює (māyāvin) і живе оманюю (māyauā)” (Магабгарта 5.43.3a).

²⁵ Тут гра слів: grhītva (“засвоївши”) grāhān (“уявлення”). Пор. з 18.32.

²⁶ Про марні надії див. також вірш 9.12.

²⁷ Kāma-krodha-paṅgaṇa – дослівно “той, у кого головне зосередження – бажання і гнів”. Як частина складного слова paṅgaṇa зустрічається також у віршах 4.29, 5.17, 5.28, 9.34, 13.25.

²⁸ Тут гра слів: bhogārtha (“заради вдоволення”) та artha-saṃcaṃyān (“накопичення багатств”).

²⁹ «“Це зроблю сьогодні, [те] зроблю завтра”, – так [кожен] каже. Але плин часу відносить [усіх], наче течія ріки – човен. “Як же це він помер? Я ж його нещодавно бачив!” – такий лемент чути від людей, яких відносить час» (Магабгарата 12.220.98–99). “В одного багача гоїно нива вродила була. І міркував він про себе й казав: Що робити, що не маю куди зібрати плодів своїх? І сказав: Оце я зроблю, порозвалюю клуні свої, і просторіші поставлю, і позбираю туди пашню свою всю та свій достаток. І скажу я душі своїй: Душе, маєш багато добра, на багато років складеного. Спочивай, їж та пий і веселися! Бог же до

нього прорік: Нерозумний, ночі цієї ось душу твою зажадають від тебе, і кому позостанеться те, що ти був наготовив?.. Так буває і з тим, хто збирає для себе, та не багатіє в Бога” (Євангеліє від Луки 12.16–21).

³⁰ «Нерозумного оманює бажання завжди жити заможнo. Воно відносить його свідомість [подібно до того], як вітер [жене] осінні хмари. Так його охоплюють думки про тіло й багатство. “Я високородний, я успішний, я непересічна людина”, – цими трьома аргументами відносить його свідомість. І з такими відхиленими думками, схильний до усолод, він розтринькує статки, збиті батьком, і думає, що взяти чуже (pargasva) – це добре» (Магабгарата 12.170.16–18).

³¹ «Хоча він не бачить Зрячого, який за ним спостерігає... він вважає: “Немає нікого, вищого за мене”» (Магабгарата 12.306.70e–71a).

³² Про один з мотивів принесення жертв див. цитату з “Веданта-сутр” у примітці до вірша 9.21.

³³ “Завдяки адгармі він деякий час процвітає, потім йому таланить, потім він перемагає ворогів, але [врешті-решт] гине з коренем” (Закони Ману 4.174).

³⁴ “Адже кожен вважає себе найрозумнішим у світі, зарозуміло підносить себе над усіма... Але якими б не були в різний час думки однієї людини, зіткнувшись із мінливістю плину часу, вони починають суперечити одна одній. Та чи інша думка народжується в думливих людей через неможливість [істинного] осягнення, особливо при спотвореному розумінні” (Магабгарата 10.3.4–8).

³⁵ “Хто тут лихе коїть, той потрапляє в пекло” (Магабгарата 14.17.34a). “Людське існування сповнене великих страждань, а падіння в пекло ще гірше” (Магабгарата 12.292.35c).

³⁶ Складне слово dhana-māna-madānvitāḥ (“сп’янілі від багатства й пихи”) можна перекласти інакше (за зразком dambha-māna-madānvitāḥ із вірша 16.10): “Ті, хто керується багатством, пихою й безумством”.

³⁷ Пор. з 9.23.

³⁸ Див. також вірш 17.12.

³⁹ “Ті сп’янілі від сили дурні, які вважають себе найкращими, не можуть осягнути Вішну в [його] невиявленому образі” (Магабгарата 12.202.12).

⁴⁰ “Найгірші з людей” (nagādharma) згадувалися також у вірші 7.15.

⁴¹ “Яке кому лоно визначив Творець, саме там той і народжується знов і знов, а не за власним бажанням” (Магабгарата 12.219.11). “Інші народжені в поганих умовах (dustīrtha), під демонськими (āsura) сузір’ями, у несприятливий час доби. Позбавлені того, що породжується офірою (yajña-pargasva), [вони] потрапляють у демонські лона” (Магабгарата 12.173.44). Але зазначається, що народження визначене не сліпим фатумом чи свавіллям Бога, а прив’язаностями індивіда (див. 13.21) та його вчинками: “Кармою раніше просякнутий, кармою перетворюється [на іншу істоту]: створеною ним кармою переміщується в інше тіло. Одне тіло полишивши, отримує інше” (Магабгарата 12.203.42–43). “Чистими (śubha) вчинками здобувають боговितість (devatva), змішаними – людське народження, а [хто відзначився] нечистими [діями], [той] примусово (avaśa) отримує низьке, [тобто тваринне], народження” (Магабгарата 12.316.25). “У кого вчинки чисті, ті прямують до народження в чистій (puṇya) формі життя (yonī). Грішники прямують до народження в нечистій формі життя. І стають грішники хробаками (kīṭa) й мушкою (patamga). О шляхетний, більше мені немає що сказати” (Магабгарата 1.85.19).

⁴² В оригіналі слово saṃsāra стоїть у множині, що доволі незвично. Однак варто зазначити, що в “Юкта-діпіці”, найдавнішому коментарі до “Санкх’я-каріки” Ішваракришни, згадується (у поясненні каріки 56) адепт санкх’ї Пауріка, який твердив, що оскільки пуруш (puruṣa “дух, душа”) багато, то кожному з них має відповідати своя матеріальна природа (prakṛti).

⁴³ Каунтея (kaunteya “син Кунті”, старшої дружини раджі Панду) – ім’я Арджуни.

⁴⁴ У “Магабгараті” (12.25.36c) сказано, що коли життя живих істот добігає кінця, за наказом Брагми персоніфікована Смерть (mr̥tyu), збиваючи їх з пантелику та насилаючи на них бажання-гнів, знищує їх. “Наче дві риби, обплутані густоплетеною сіттю, бажання і гнів, що перебувають у тілі людини, крадуть її мудрість (prajñāna). Адже двійця, через яку боги зачиняють браму небес навіть перед безпристрасними, – це бажання-гнів” (Магабгарата 5.127.30–31).

⁴⁵ “П’ять індрій – води страшного потоку, через який важко перебратися. Він бере початок із жадібності” (Магабгарата 12.227.11).

“Магабгарата” (12.232.4) називає *бажання, гнів, жадібність*, страх, сонливість п’ятьома перепонами на шляху йоги. Тому, “відмовившись (parityaṅya) від бажання, гніву, жадібності, страху та, п’ятої, сонливості, хай [йог] дотримується (niṣeveta) йогічної садгани” (Магабгарата 12.266.14).

⁴⁶ Слова *іде до Вищої Мети* вже були використані у віршах 6.45 та 13.28. Див. також вірш 9.32.

⁴⁷ Див. вірш 5.22.

⁴⁸ Наказ “ти маєш діяти” вже звучав у вірші 3.20.

⁴⁹ «Нехай мудрий поводитись так, як належить, оцінюючи [все] оком Писання. При відсутності бажання джнянендрії (“пізнавальні чуття”) не тягнуться до об’єктів чуття» (Магабгарата 12.206.20). Однак у вірші 2.46 авторитет Писання не абсолютизується.

⁵⁰ *Саттва чи раджас [і] тамас* – цей переклад базується на змісті попередньої глави й вірші “Магабгарати” (12.209.18), у якому сказано: «“Саттва, раджас і тамас – якості богів (deva) і демонів (asura)”, – так [кажуть] знавці. Саттву треба знати як властивість богів, дві інші [гуни] – як якості демонів». Але зазвичай перекладають “саттва, раджас чи тамас”.

⁵¹ Див. також 9.23.

⁵² Про *свабгаву* див. примітку до вірша 5.14.

⁵³ Друга половина цього вірша повторюється в “Мокшадгармі”: “Що ж він мав би здійснити аскезою, [належною] поведінкою чи Атманом? Людина складається з віри: у кого яка віра, така й та [людина]” (Магабгарата 12.256.14).

⁵⁴ *Богам* – хоча “покоління богів нараховує загалом тридцять три тисячі, тридцять три сотні й тридцять три” (Магабгарата 1.1.39), найчастіше називають імена тридцяти трьох богів. У давньослов’янській літературі теж зафіксований інтерес наших предків до чисел 3 і 30. Зокрема, у стародавній пам’ятці “Бесіда трьох Святителів” сказано, що земля тримається на 3 китах великих і на 30 малих; останні закривають 30 морських віконець [Ларіон 1994, 35–36]. “Бригадараньяка-упанішада” (3.9.1–9) містить цікавий діалог (запитує Відгадга, син Шякали, відповідає Яджнявалк’я):

– Скільки [є] богів?

– [Стільки], скільки згадано в літургійному закликуні (nivid) [гімну, присвяченого] вішведмам: три й три сотні, і три, і три тисячі.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Тридцять три.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Шість.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Три.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Два.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Один з половиною.

– Добре. А насправді скільки богів?

– Один.

– Добре. Які ж ці три і три сотні, і три, і три тисячі?

– Це лише їхні прояви, насправді ж богів тридцять три... Вісім васу, одинадцять рудр, дванадцять адитьів – тридцять один; з Індрою та Праджапаті – тридцять три...

– Який один Бог?

– Життя (rgāṇa). Це Брагман. Його звать *Те* (tyad)?

⁵⁵ Про *якшів* і *ракшасів* див. примітку до вірша 10.23.

⁵⁶ Тут ідеться не про здійснення поминальних обрядів (див. 1.42), а про поклоніння злим духам, привидам (preta).

⁵⁷ “Аскеза для брагмана – [отримання священного] знання, аскеза для кшатрія – захист [народу], аскеза для вайш’ї – господарська діяльність, аскеза для шюдри – служіння” (Закони Ману 11.235).

⁵⁸ *Фізичні елементи* ([mahā]bhūta) – “земля, вода, вогонь, повітря, ефір” (Бгагавадгіта 7.4).

⁵⁹ Далі (по вірш 22) наводиться класифікація за гунами їжі, офіри, аскези й роздачі дарунків. (Про гуни див. примітку до вірша 2.45.).

⁶⁰ “З чистою їжею чиста натура (sattva-śuddhi); з чистою натурою міцна пам’ять; коли пам’ять залишається [міцною], тоді [можливе] вивільнення з усіх пут” (Чхандог’я-упанішада 7.26.2).

⁶¹ Словом “непридатна” перекладено санскритське yāta-yāma. Yāma – восьма частина доби (3 години), а також “припинення, кінець”; пасивний дієприкметник милого часу yāta (від кореня yā) – “те, що пройшло, сталося”. Отже, yāta-yāma – “несвіже, зіпсоване”, проте в коментарях Шьянкари це складне слово пояснюється як “недоварене” (mandapakva). “Закони Ману” (11.95) твердять: “[Міцні] алкогольні напої (madya), м’ясо й пиво (surāsava) – їжа якшів, ракшасів, пішячів: брагмани не повинні їсти цього...” В “Анугіті” опис дій, що шкодять Атману, починається з харчових звичок: “Він то переїдає, то зовсім не їсть, [їсть] зіпсовану їжу (duṣṭāna), незвичну їжу (viṣamāna); [їсть] таке, що одне з одним несумісне, або їсть важку чи одноманітну [їжу], або [їсть], коли ще не цілком перетравлене (nāti-jīṇa) [те, що з’їв раніше]” (Магабгарата 14.17.9с–10). “Поїдання того, що не можна їсти, і пияцтво його вбивають. Він цю їжу вбиває і, вбивши цю їжу, він нею вбивається” (Магабгарата 14.25.10). Перераховуючи нечисту їжу, часто першим називають саме м’ясо (К. М. Гангулі перекладає слова duṣṭāna та viṣamāna з процитованого вище вірша 14.17.9 “Магабгарати” як bad food та bad meat [Śanti Parva... 1883–1896].) Натомість “чистий душею йог, який неухильно, постійно й повністю утримується від м’яса, набирає силу” (Магабгарата 12.289.46). (Гангулі наполягає, що в останньому з процитованих віршів треба читати саме tām̐sa (“м’ясо”), а не māsa (“місяць”); власне, саме так надруковано в критичному виданні “Магабгарати”, хоча в транслітерованому тексті анусвара (ṁ) іноді втрачається).

⁶² *Не бажає її плодів* – пор. з 25-м віршем цієї глави.

⁶³ Про лицемірство див. також вірш 16.17.

⁶⁴ “Краще зовсім не запалювати вогню, ніж проводити вогняну церемонію без обрядів” (Магабгарата 12.281.21с). Див. також вірш 16.23.

⁶⁵ *Мантра* – вірш із Вед або заклинання чи священна формула.

⁶⁶ Див. 17.28.

⁶⁷ “У кого є хиби (vicikitsā) в дгармі, аскезі й роздачі дарунків, той, накоївши гріхів, потрапляє в пекло” (Магабгарата 12.284.30).

⁶⁸ Про поклоніння богам сказано також у віршах 3.11–12, 4.25.

⁶⁹ Шанувати духовного учителя наказує і вірш 13.17.

⁷⁰ Про чистоту див. примітку до 13.7.

⁷¹ *Брагмачар’я* (brahmacarya) – цнотливість, целібат; послушенство, спосіб життя цнотливого учня. Слово deva-rūjana можна розуміти також як “служіння Богу” (а не “служіння богам”).

⁷² “Хто не коїть насильства живим [істотам] ні ділом, ні словом, ні помислом, той не зв’язується кармою, руйнівною для пожитку (artha) й [самого] життя (jīvita)” (Магабгарата 12.169.25). Про ненасильство див. примітку до 10.5, а також 13.7 і 16.2.

⁷³ “Брагмачар’я й ненасильство – аскеза тіла” (Магабгарата 12.210.17а).

⁷⁴ “Треба казати правду (satya), казати приємне, не слід казати неприємну правду, не слід казати приємну брехню (āṇṛta) – така вічна дгарма” (Закони Ману 4.138). Автор “В’ясабгаш’ї” в коментарі до сутри 2.30 («*Яма* – [це] ненасильство, правдивість, “некрадійкуватість”, брагмачар’я й відмова від накопичення») пояснює, що правдивість не має призводити до порушення принципу ненасильства: “Якщо ж слова можуть завдати шкоди живим істотам, то [такі слова] не будуть правдою, [вони] будуть лише гріхом (pāra)”.

“Хто бажає, аби [його] слова були добрими (sadvākyā), і хоче дотримуватися тонкої (sūkṣma) дгарми, хай промовляє правдиве, ненасильницьке слово, без образ” (Магабгарата 12.208.9с–9е). “Сказано, що не говорити – краще, ніж говорити. Хай говорить правдиві слова – це друге. Хай говорить слова дгарми – це третє. Хай говорить приємні слова – це четверте” (Магабгарата 12.288.38). “Аскеза, якої ти дотримувався і якої дотримувався б сотні і тисячі років, не перевершить Істини (satya). Істина – єдиний невмирущий (ekākṣara) Брагман. Істина – єдина невмируща аскеза. Істина – єдина невмируща офіра. Істина – єдине невмируще Писання. Істина у Ведах бадьориться (jāgati). Сказано, що в Істині – вищий плід. Від Істини – дгарма й стримування (dama). Усе вкорінене в Істині. Істина – Веди та доповнення до них (vedāṅga). Істина – офіра, а також приписи (vidhi). Дотримання обітниць – також Істина. І, звісно, Істина – [священний склад] Ом. Дихання живих істот – Істина.

Истина – продовження [роду] (*saṃtati*). Истиною віє вітер, Истиною пече сонце, Истиною горить вогонь. Небеса стоять на Істині. Истина – офіра, аскеза, Веди, гімни, мантри, [богиня вченості] Сарасваті... Де дгарма, там Істина. Усе Истиною зростає” (Магабгарата 12.192.62–69а).

⁷⁵ “Якщо ніхто не питає або ставить питання не так, як треба, то навіть освічений мудрець нехай залишається [мовчазним], наче нерозумний” (Магабгарата 12.276.34; аналогічно Закони Ману 2.110). Див. також вірш 12.19.

⁷⁶ Про чистоту див. також вірш 16.1.

⁷⁷ “Стримування мови й розуму, урівноваженість – аскеза розуму” (Магабгарата 12.210.17с).

⁷⁸ Слово *yukta* (“зосереджений”) має також інші значення, наприклад: “возз’єднаний”, “йог”, “побожний”, “стриманий”.

⁷⁹ *Лицемірно й самовдоволено* – пор. з віршем 16.4

⁸⁰ “Аскеза – це непогано, навчання – непогано, приписи Вед щодо кожної касты – непогано, статки, зароблені старанням, – непогано. Але коли це все робиться, щоб нашкодити, – [тоді це все] погано (*kalka*)” (Магабгарата 1.1.210).

⁸¹ “Треба подавати гідній особі те, що чисте й зароблене чесно. Потрібно подавати, відкинувши гнів, не жалкуючи [за відданим], не вихваляючись” (Магабгарата 12.297.13). “Дарунок, даний згідно з приписами вченій людині, є для дарувальника й обдарованого плідним у цьому світі й після смерті” (Закони Ману 3.143). “Те, що подано з власної ініціативи, охоче, називають вельми похвальним [дарунком]” (Магабгарата 12.282.18а). “Від радості до радості, від небес до небес, від щастя до щастя ідуть наділені вірою дарувальники (*dānta*) – багаті, добродійні” (Магабгарата 12.174.4).

⁸² “Те, що подано у відповідь на прохання, мудрі називають середнім [типом дарунка]” (Магабгарата 12.282.18с). “Гнів знищує заслугу дарування, пожадливість унеможливує потрапляння на небо. Проте той, хто живе праведно, знаючи, що таке дарування, аскезою здобуває небо” (Магабгарата 14.93.77).

⁸³ “Те, що подане з неповагою, без віри, мудреці, які кажуть правду, називають найнижчим [типом] дарунка” (Магабгарата 12.282.19). “Те, що піднесене необізнаними людьми богам і предкам, гине, коли здуру дане дарувальниками таким брагманам, які є попелом (*bhāsmībhūta*), [тобто нікчемні]” (Закони Ману 3.97).

⁸⁴ Варіант перекладу: “Ним від початку створені брагмани, Веди й офіра”. Про походження Вед див. також вірш 3.15.

⁸⁵ “Завжди – на початку й при завершенні [читання] Веди – треба промовляти склад *Om*; якщо склад *Om* не передує [читанню], [урок] зникає [з пам’яті], якщо не завершує – пропадає” (Закони Ману 2.74).

Про ставлення до приписів Вед див. вірш 16.24.

⁸⁶ *Tat* – “те”. Див. також примітку до вірша 17.27.

⁸⁷ Ідеться про вивільнення з пут сансари.

⁸⁸ Словом “добре” перекладено санскритський термін *sādhu*, який означає також “релігійний подвижник, аскет”.

⁸⁹ Тут *Тому* – давальний відмінок займенника середнього роду. У текстах індуїзму Вища Реальність часто позначається займенником *Te*, наприклад: *tat tvam asi* – “Ти є Те” (Чхандог’я-упанішада 6.8.7).

Інший варіант перекладу: “І діяльність, присвячену [всьому] цьому, також називають [словом] *sat*”.

⁹⁰ *Asat* – протилежність поняття *sat* (тобто “нереальне”, “неістинне”, “недобре”).

⁹¹ Шянкара пише, що в цьому світі від такої діяльності немає користі, бо садгу її не схваляють, а на потойбічне життя вона не вплине.

ЛІТЕРАТУРА

Бурба Д. В. Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові // *Східний світ*, 2018, № 1.

Бхагавадгита / Пер. с санскрита Д. Бурбы. Москва, 2009 (2013, 2015, 2016).

Ларіон, митрополит (І. І. Огієнко). *Дохристиянські вірування українського народу*. Видання друге. Київ, 1994.

Bhagavadgītā / Introductory Essay, Sanskrit Text, English Translation and Notes by Radhakrishnan. Seven Impression. London, 1963.

Bhagavad-Gita-Bhashya // Memorial Edition of the works of Shri Shankaracharya. Vol. 11. Srīrangam, 1910.

Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad, Kanva recension with the commentary ascribed to Samkara. The text has been checked against the ed. by V. P. Limaye and R. D. Vadekar: Eighteen Principal Upaniṣads, vol. 1, Poona, 1958 // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia**. URL: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sansk/1_veda/4_upa/brupsb_u.htm (дата звернення: 25.05.2020). (Санскритський текст).

Mānavadharmasāstra with the Manubhāṣya of Medhātithi. In 2 vols. Calcutta, 1967–1971. (Містить санскритський текст).

Pātañjala-yogasutrāni [with Three Commentaries] Vācaspati Miśra viracitṭikā samvalita Vyāsa-bhāṣya sametāni tathā Bhojadeva viracita Rāja-mārtaṇḍābhidha vṛtti sametāni. Pune, 1904. (Санскритський текст).

Śanti Parva, Mokshadharma Parva, Section CCLXXXIV // **The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa. Translated into English Prose from the Original Sanskrit Text by Kisari Mohan Ganguli**. 1883–1896. URL: <http://www.sacred-texts.com/hin/m12/m12b111.htm> (дата звернення: 25.05.2020).

The Chandogya-Upaniṣad, with comm. ascribed to Samkara // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia**. URL: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sansk/1_veda/4_upa/chupsb_u.htm (дата звернення: 25.05.2020). (Санскритський текст).

The Mahabharata Critical Edition. Vol. VII. The Bhīṣmaparvan, being the sixth book of the Mahābhārata the great epic of India, for the first time critically edited by S. K. Belvalkar. Poona, 1947. (Санскритський текст).

The Sāṅkhya-kārika by the great sage Ishwar-Krishna with commentary called Sāṅkhya-tattva Kaumudi by Shri Vachaspati Mishra and another commentary called Vidvattoshini by Shri Balaram Udaseen. Haridwar, 1931. (Санскритський текст).

Van Buitenen J. A. B. **Rāmānuja on The Bhagavadgītā**. A Condensed Rendering of His Gītābhāṣya with Copious Notes and an Introduction. Delhi, 1968.

Yuktidīpikā by Vācaspatimiśra. Vol. II / Translated by Shiv Kumar and D. N. Bhargava. Delhi, 1992. (Містить санскритський текст).

REFERENCES

Burba D. (2018), “Orthographic Transcription of Sanskrit Names and Terms in Ukrainian”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 104–122. (In Ukrainian).

Bhagavadgita (2009), Translated by Burba D., RIPOL klassik, Moscow. (In Russian).

Iparion, metropolitan (I. Ohienko) (1994), *Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu*, 2nd Edition, Oberegy, Kyiv. (In Ukrainian).

Bhagavadgītā (1963), Translated with Introductory Essay, Sanskrit Text and notes by Radhakrishnan, Seven Impression, Unwin Brothers Ltd., London.

“Bhagavad-Gita-Bhashya” (1910), in *Memorial Edition of the works of Shri Shankaracharya*, Vol. 11, Sri Vani Vilas Press, Srīrangam. (In Sanskrit).

“Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad, Kanva recension with the commentary ascribed to Samkara. The text has been checked against the ed. by V. P. Limaye and R. D. Vadekar: Eighteen Principal Upaniṣads, vol. 1 (1958), Poona”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sansk/1_veda/4_upa/brupsb_u.htm (May 25, 2020). (In Sanskrit).

Manusmṛti with the commentary of Medhatithi, 2 vols (1967–71), Udayacal Press, Calcutta. (Partly in Sanskrit).

Pātañjala-yogasutrāni [with Three Commentaries:] Vācaspati Miśra viracitṭikā samvalita Vyāsa-bhāṣya sametāni tathā Bhojadeva viracita Rāja-mārtaṇḍābhidha vṛtti sametāni (1904), Ānandāśrama-mudraṇālaya, Pune. (In Sanskrit).

“Śanti Parva, Mokshadharma Parva, Section CCLXXXIV”, in *The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, translated into English prose from the original Sanskrit text by Kisari*

Mohan Ganguli (1883–1896), available at: www.sacred-texts.com/hin/m12/m12b111.htm (May 25, 2020).

“The Chandogya-Upanisad, with comm. ascribed to Samkara”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretel.sub.uni-goettingen.de/gretel/1_sanskr/1_veda/4_upa/chupsb_u.htm (May 25, 2020). (In Sanskrit).

The Mahabharata Critical Edition, Vol. VII, The Bhīṣmaparvan, being the sixth book of the Mahābhārata the great epic of India (1947), for the first time critically edited by S. K. Belvalkar, The Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. (In Sanskrit).

Van Buitenen J. A. B. (1968), *Rāmānuja on The Bhagavadgītā, a Condensed Rendering of His Gītābhāṣya with Copious Notes and an Introduction*, Motilal Banarsidass, Delhi.

Yuktīdīpikā by Vācaspatimiśra, Vol. II (1992), Translated by Shiv Kumar and D. N. Bhargava, Eastern Book Linkers, Delhi. (Partly in Sanskrit).

БГАГАВАДГІТА. Глави 16–17 /

Переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби

У цій публікації представлено український переклад шістнадцятої та сімнадцятої глав найвідомішої священної книги індуїстів – “Бгагавадгіти”, яка сформувалася в сучасному вигляді, імовірно, у I–II ст.

Шістнадцята глава має назву “Йога розрізнення божественного й демонського”. Зазначається, що є два види істот: божественні й демонські. Перші три вірші глави перелічують чесноти тих, хто народжений для божественної долі, а далі йде перелік вад демонських осіб. Перших чекає спасіння, а других очікує поневолення. Серед опису відверто негативних рис характеру, головними з яких названі бажання, гнів і жадібність, привертає увагу вірш, що засуджує філософські погляди давньоіндійських гедоністів, які “лицемірно й не за правилами здійснюють номінальні жертвопринесення”. Закінчується глава закликком знати правила, встановлені Писанням, і діяти відповідно до них.

Сімнадцята глава (“Йога розрізнення трьох видів віри”) майже вся присвячена трьом гунам – аспектам матеріальної природи, через посередництво яких відбуваються її вияви і функціонування. Частково ця тема була розкрита в чотирнадцятій главі (“Йога розрізнення трьох гун”), де описаний вплив трьох гун на психіку та поведінку людини, а також на характер її посмертного існування. У сімнадцятій главі наводиться трояка (за гунами) класифікація віри, аскези, їжі, жертвопринесень і дарунків. Останні вірші сімнадцятої глави інтерпретують мантру *Om Tat Sat* (aum tat sat).

Розглянуті в главах поняття та реалії роз’яснені перекладачем у примітках із залученням цитат з інших книг “Магабгарати”, а також “Йога-сутр”, “Законів Ману”, “Санкх’я-каріки”, упанішад та інших класичних текстів індуїзму.

Ключові слова: Бгагавадгіта, Індія, індуїзм, йога, Магабгарата, медитація, переклад, релігія, санскрит

Переклад надійшов до редакції 25.05.2020